

Spis treści

Wprowadzenie	7
1. Historiografia badań archeologicznych Szubina na tle Pałuk i regionu kujawsko-pomorskiego	11
2. Uwarunkowania środowiskowe archeologii Szubina na tle Pałuk i regionu kujawsko-pomorskiego	15
3. Procesy kulturowe w pradziejach i średniowieczu na ziemi szubińskiej i w regionie kujawsko-pomorskim	18
4. Elementy wierzeń społeczeństw archaicznych na ziemi szubińskiej na tle ziem polskich	36
5. Wytwórczość społeczeństw archaicznych na ziemi szubińskiej na tle Pałuk i regionu kujawsko-pomorskiego	53
6. Archeologia bliskiej przeszłości ziemi szubińskiej na tle regionu kujawsko-pomorskiego	68
Zakończenie	79
Bibliografia	80
Summary	85
Tabele stanowisk archeologicznych	87
Dodatek: stanowiska archeologiczne z późnego średniowiecza na obszarze gminy Szubin	112
Spis map (1-13)	114
Mapy rozmieszczenia stanowisk archeologicznych	115
Spis tablic (1-45)	128
Tablice zabytków	130

Wprowadzenie

Najdawniejsze dzieje Szubina i jego okolic obejmują rozległy zakres chronologiczny, poczynając od schyłkowego paleolitu, gdy 12 tysięcy lat temu pojawiły się nad Gąsawką i Notecią pierwsze społeczności zbieracko-łowieckie, aż do wczesnego średniowiecza, zanim w 2. połowie XIV wieku wzniesiono mурowany zamek¹. Tak określone zagadnienie badawcze podejmowane było dotąd sporadycznie. Pierwszą poważną próbę ukazania pradziejów Szubina wykonał na początku lat 70. XX wieku Czesław Potemski w monografii tego miasta zredagowanej przez Mariana Biskupa w ramach Prac Komisji Historii BTN². Korzystał on m.in. z niepublikowanej pracy M. Perzyńskiej, przygotowanej wcześniej w UAM w Poznaniu³. Dwadzieścia lat później, z inicjatywy bydgoskich i poznańskich archeologów, zainicjowano dwie serie wydawnicze. W cyklu „Studiów i Materiałów do Dziejów Szubina” Elżbieta Dygaszewicz z WUOZ w Bydgoszczy opublikowała broszurę dotyczącą kształtowania się osadnictwa w mikroregionie szubińskim w pradziejach i w czasach wczesnohistorycznych. Wykroczyła w swoich analizach poza obszar Szubina, jednak wyłącznie na północ od miasta, w sektorze Wymysłowo-Rynarzewo-Szubin, nie uwzględniając znacznego fragmentu współczesnej gminy Szubin⁴. Zabytki archeologiczne z okolic Szubina częściowo wykorzystane zostały przez Janusza Ostoja-Zagórskiego w syntezie naukowej z 1994 roku, poświęconej Pałukom w starożytności, otwierającej serię wydawniczą dzieje Pałuk w ramach Konwentu Pałuckich Towarzystw Kulturalnych⁵. Od 1. połowy lat 90. XX wieku ukazywały się następne przyczynki aktualizujące wiedzę o najdawniejszych dziejach Szubina i jego okolic, publikowane w ogólnopolskich i regionalnych czasopismach naukowych⁶.

---

¹ C. Potemski, *W czasach najdawniejszych*, (w:) *Dzieje Szubina*, red. M. Biskup, Warszawa-Poznań 1974, s. 18.

² Ibidem, s. 5-19.

³ M. Perzyńska, *Najdawniejsze dzieje powiatu szubińskiego*, UAM Poznań (mps b.d.w.).

⁴ E. Dygaszewicz, *Kształtowanie się osadnictwa w mikroregionie szubińskim w pradziejach i w czasach wczesnohistorycznych*, *Studia i Materiały do Dziejów Szubina*, z. 1, Szubin-Żnin 1991, s. 12, 14.

⁵ J. Ostoja-Zagórski, *Pałuki w starożytności*, *Dzieje Pałuk*, t. 1, Gołańcz-Kcynia-Labiszyn-Lekno-Szubin-Wągrowiec-Żnin 1994, s. 1-14.

⁶ Np. J. Ostoja-Zagórski, J. Sawicka, *Osada halszacka w Żędowie, gmina Szubin, woj. bydgoskie, na tle osadnictwa w mikroregionie Sobiejuchy*, *Komunikaty Archeologiczne*, t. 5, Bydgoszcz 1990,

Pałuki są regionem historycznym i etnograficznym położonym w północno-wschodniej Wielkopolsce, na północ od Gniezna, między górnym i środkowym biegiem rzeki Wełny a Notecią. Od wschodu Pałuki graniczą z Kujawami, od północy z Krajną, na zachodzie i południu natomiast z północno-zachodnią oraz północną częścią Wielkopolski⁷. Ze względu na przynależność Szubina do północno-wschodnich Pałuk znaleziska archeologiczne z jego okolic wykorzystane zostały przez twórców najnowszej monografii Kujaw w pradziejach (Aleksandra Cofta-Broniewska, Aleksander Koško)⁸, jak również autorów książki o pradziejach Wielkopolski (Michał Kobusiewicz, Jacek Kabaciński, Lech Czerniak, Janusz Ostoja-Zagórski, Henryk Mamzer)⁹. Wzrastające zainteresowanie Pałukami wynika z wysokiej rangi i obfitości ich dziedzictwa archeologicznego, co udokumentowane zostało także w okolicach Szubina. Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Szubin na lata 2016-2019 zawiera zestawienie 947 wielokulturowych stanowisk archeologicznych, reprezentujących wszystkie epoki pradziejów oraz główne kultury archeologiczne znane z Niżu Polskiego¹⁰. Konfrontacja tego dokumentu z zasobami bydgoskiej Delegatury Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków obejmującymi wyniki badań w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, doprowadza do wniosków nieuwzględnianych w dotychczasowych publikacjach o dziejach Szubina. Rozwarstwienie chronologiczne źródeł archeologicznych umożliwi wydzielenie blisko 1100 odrębnych kulturowo znalezisk z Szubina i jego okolic, które gromadzone były na tym terenie od 2. połowy XIX wieku do czasów współczesnych¹¹.

Dla właściwego ujęcia zagadnienia najdawniejszych dziejów Szubina przyjąć trzeba odpowiednią perspektywę źródłową, historyczną i przestrzenną. Scalenie wymienionych perspektyw w spójnej narracji naukowej wzbogaci dotychczasowe opracowanie pradziejów tego terytorium. Charakterystyka reguł osadniczych stosowanych przez społeczności prahistoryczne i wczesnośredniowieczne wynika z ogólnych założeń o sferach aktywności typowych dla wczesnych ludów agrarnych, uzupełniających prowadzoną gospodarkę elementami zbieractwa i myślistwa. Klasyczne opracowania poruszające problematykę terytorium eksploatowanego przez osadę przyjmują obszar o powierzchni około 80 km² jako modelowy dla podobnych analiz. Tworzy go teren ograniczony okręgiem o promieniu 5 km, wyznaczony przez godzinę szybkiego marszu. Obszar ten przyjmuje się zazwyczaj

---

s. 5-38; T. Zajączkowska, *Średniowieczna siedziba rycerska w Szubinie na Pałukach. Nowe odkrycia, nowe hipotezy*, Materiały do Dziejów Kultury i Sztuki Bydgoszczy i Regionu, t. 7, Bydgoszcz 2002, s. 198-203.

⁷ J. Ostoja-Zagórski, *Pałuki w starożytności*, s. 16.

⁸ A. Cofta-Broniewska, A. Koško, *Kujawy w pradziejach i starożytności*, Inowrocław-Poznań 2002.

⁹ M. Kobusiewicz (red.), *Pradzieje Wielkopolski od epoki kamienia do średniowiecza*, Poznań 2008.

¹⁰ edzienniki.bydgoszcz.uw.gov.pl/WDU_C/2016/4093/Oryginal/zalacznik1.pdf GPOnZSzubin2016 (dostęp: 15.08.2017).

¹¹ Archiwum WUOZ D/Bydgoszcz, Archeologiczne Zdjęcie Polski.

jako strefę szczególnej aktywności społeczności rolniczych¹². Ponieważ osadnictwo pradziejowe z okolic Szubina obejmuje też liczne pozostałości kultur łowieckich i myśliwsko-zbierackich, promień rozpatrywanego terytorium należy zwiększyć do 10 km, bowiem terytoria eksploatowane przez społeczności przedwytwórcze były rozleglejsze od obszarów wykorzystywanych rolniczo¹³. W efekcie przyjąć możemy z pewnym przybliżeniem jako obszar badawczy terytorium gminy, rozciągającej się w promieniu około 10 km wokół Szubina, będącego jej ośrodkiem centralnym. Pozwoli to jednocześnie uwzględnić zalecenia metodologiczne Jerzego Topolskiego o roli podmiotu poznającego i jego własnych uwarunkowań w procesie budowania narracji o przeszłości¹⁴.

---

¹² P. Makarowicz, *Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego*, Poznań 1998, s. 171-172.

¹³ C. Renfrew, P. Bahn, *Archeologia. Metody, teoria, praktyka*, Warszawa 2002, s. 242-243.

¹⁴ J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Warszawa 1996.